

דתישבו

בס"ד

פרשת יתרו, תשע"ז, מספר 1208

בני משה ומתן תורה

יונה בר-מעוז

אותם שאינם פה הם הדורות העתידיים², גם צאצאי הטף שאינו מודע לגודל המעמד ולמשמעו, אך הטף יוריש את המחויבות לברית ברבדים נסתרים של התת-מודע.

"יתכן מאוד, שבשל היעדר החוויה המרכזית הזאת של מעמד הר סיני בחייהם של גרשם ואליעזר, לא בחר בהם ה' להנהיג את העם אחרי פטירת אביהם, ואולי מאותה סיבה ימנע מכל הגרים האחרים בכל הדורות לעמוד בראש העם.³ אלא שלפי מהר"ל, גם אילו באו בני משה לפני מתן תורה, הייתה חסרה בנשמותיהם חווית יסוד אחרת, והיא יציאת מצרים. ואלה עיקרי דבריו:⁴

"בחדש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים" (שמ' יט:א) - יש לשאול: למה נסמכה פרשה זאת אל "וישלח משה את חתנו" שקדם לה (שם יח:כז)? ...דאין לומר שרצה הכתוב לסמוך כל ספורי ענין יתרו יחד, שהרי בפרשת "בהעלותך" היה עדיין יתרו עם ישראל ונכתב עוד ממנו שם בדגלים (במ' י:כט-לב)...

...ונראה לומר כי פרשה זאת, היא פרשת מתן תורה, נסמכה אל "וישלח משה את חותנו" וגו', להורות לנו כי לישראל בפרט ובעצם נתייחסה נתינת התורה בהחלט ולא לזולתן מהעמים. וכאשר יובן מאמרו "אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים" (שם כ:ב) - תלה הדבר בהוציאו

כאשר מתייחסים לשאלה, מתי הגיע יתרו להר הא-לוהים, לפני מתן תורה או לאחר מכן,¹ יש לתשובות השלכות על בניו של משה יותר מאשר על יתרו עצמו. אם יתרו בא לאחר מעמד הר סיני, משמעות הדבר היא שנכדיו גרשם ואליעזר, שבאו עמו, היו הגרים הראשונים שנסתפחו לעם ישראל לאחר קבלת התורה. אמנם, כל עם ישראל עבר מעין תהליך גיור זמן קצר לפני כן, אך להשתתפות במעמד הר סיני יש תפקיד מרכזי ביותר בעיצוב הוויית העם, לא רק מעצם ההסכמה המודעת להיות "ממלכת כהנים וגוי קדוש" (שמ' יט:ו), אלא גם בגלל חווית המעמד, המהווה חלק עקרוני מהמהפך הרוחני. דבר זה הדגיש משה בנאומו ערב מותו:

רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך, והודעתם לבניך ולבני בניך. יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחרב באמר ה' אלי הקהל לי את העם ואשמעם את דברי אשר ילמדון ליראה אתי כל הימים אשר הם חיים על האדמה ואת בניהם ילמדון (דב' ד:ט-י; ובהרחבה בהמשך הפרק).

אמנם, החוויה הייחודית הזאת לא הייתה נרשמת בתודעה של גרשם ואליעזר, בשל גילם הרך, והדבר נכון לכל הטף בעם ישראל, אך הרושם הרוחני והרגשי היה נחרט בלב ובנשמה, והם היו נעשים שותפים מכוחו לתת-מודע הקולקטיבי של העם. דבר זה נרמז בדברי משה במקום נוסף. בטקס כריתת הברית בערבות מואב, שבו השתתף גם הטף, משה אומר על אותה ברית:

ולא אתכם לבדכם אנכי לרת את הברית הזאת ואת האלה הזאת. כי את אשר ישנו פה עמנו עמד היום לפני ה' אלהינו ואת אשר איננו פה עמנו היום (דב' כט:יג).

² כך לפי מדרש תנחומא נצבים ג. יונתן זקס בספרו רדיקלית אז, רדיקלית עכשיו (תרגום מנשה ארבל, הוצאת שלם, ירושלים התשס"ז, עמ' 3-9) הרחיב את הדיון בשאלה כיצד אפשר לחייב דורות עתידיים באירוע שכלל לא השתתפו בו.

³ כדברי רמב"ם בהלכות מלכים ומלחמותיהם א,ד: "אין מעמידין מלך מקהל גרים אפילו אחר כמה דורות עד שתהיה אמו מישראל, ולא למלכות בלבד אלא לכל שררות שבישראל, לא שר צבא לא שר חמשים או שר עשרה, אפילו ממונה על אמת המים שמחלק ממנה לשדות, ואין צריך לומר דיין או נשיא". אמנם מיכאל אברהם מנסה במאמרו "מעמדו ההלכתי של גר" (במראשתת) למתן את האפליה ההלכתית, וטוען שכנראה מדובר "באיסור שהוא תוצאה של נסיבות חברתיות נתונות, ואולי אפילו בהמלצה גרידא", אך הניסוח הנחרץ של דברי רמב"ם מצביע על עיקרון מהותי יותר.

⁴ מתוך ההקדמה של דרוש על התורה ועל המצות, בתוך ספר דרשות מהר"ל מפראג, מהדורת מכון תורה שלמה, ירושלים תשכ"ח, ע' ג-ד. הפיסוק ומראי מקום נוספו על ידי.

* גב' יונה בר מעוז לימדה במחלקה לתנ"ך ובמחלקה ללימודי יסוד ביהדות. היא עובדת בכירה במפעל מקראות גדולות הכתר, שם היא עוסקת בהתקנת פירושי המפרשים.

נותן התורה זיכנו לחזור ולהתנחל בארץ הקודש. מאמר זה מוקדש לכל עובדי אדמתה ומפריחי שוממותה, ובתוכם חתני שלמה כהן מהיישוב דלב. ברה"ה חילו ופעל ידיו תרצה.

¹ כפי שהוצגה השאלה והתשובות השונות בבבלי זבחים קטז ע"א: "בני ר' חייא ור' יהושע בן לוי, חד אמר: יתרו קודם מתן תורה היה, וחד אמר: יתרו אחר מתן תורה היה" ... (ונחלקו חכמים מה שמע).

בין כך ובין כך, ההקשר שבו סופר האירוע אומר שהוא חלק מהותי ממכת בכורות, שכן האיום על פרעה בהמתת הבכורות מופיע כאן בפעם הראשונה, כשהוא שתול ללא הפרדה כלשהי באמצע סיפור הירידה למצרים, בין הפסוקים כ וכד.

****וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה ... וְאָמַרְתָּ אֶל פְּרֹעֶה כֹּה אָמַר ה' בְּנִי בְכָרִי יִשְׂרָאֵל. וְאָמַר אֵלָיךְ שְׁלַח אֶת בְּנִי וְיַעֲבֹדֵנִי וְתִמְאַן לְשַׁלְּחוֹ הִנֵּה אֲנִי הֵרַג אֶת בְּנֶךְ בְּכֹרְךָ" (ש"מ' ד:כא-כג).** הקשר בין מכת בכורות לסיפור הפגישה במלון מתחזק, אם שמים לב לניסוחה של ההודעה על מכת בכורות כשהגיע זמנה:

פְּחָצַת הַלַּיְלָה אֲנִי יוֹצֵא בְתוֹךְ מִצְרַיִם. וּמַת כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם ****9** וְהִיְתָה צַעֲקָה גְדֹלָה בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם אֲשֶׁר כָּמְהוּ לֹא נִהְיְתָה וְכָמְהוּ לֹא תִסָּף (ש"מ' יא:ד-ו).

המשתמע מן הניסוח הזה הוא שכל בכור במצרים ימות, בלי יוצא מן הכלל; וכיוון שהמילה "כל" בתנ"ך משמעה לעתים קרובות "הרבה", ולא דווקא המכלול, נוספה באותו פסוק הגדרה מכלילה חד-משמעית: ****10** מִבְּכוֹר פְּרֹעֶה הַיֹּשֵׁב עַל פְּסָאוֹ עַד בְּכוֹר הַשִּׁפְחָה אֲשֶׁר אַחַר הָרְחִים וְכָל בְּכוֹר בְּהֵמָה". מכאן שסכנת מוות ריחפה גם על בכורי עם ישראל.

אמנם, בצמוד לאיום במיתת הבכורות ניתנה הבטחה, שתהיה הבחנה נסית בין בני ישראל לבין כל יתר העממים: "וְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יָחָרֵץ כְּלָב לְשׂוֹנוֹ לְמֵאִישׁ וְעַד בְּהֵמָה לְמַעַן תִּדְעוּן אֲשֶׁר יִפְלֶה ה' בֵּין מִצְרַיִם וּבֵין יִשְׂרָאֵל" (ש"מ:ז), אך יסתבר בזמן האירוע, שיש צורך באות חיצוני על בתי בני ישראל, שייעשה על ידי בני ישראל עצמם, כדי שהבטחה זאת תתממש: "וְהָיָה הַדָּם לְכֶם לְאֹת עַל הַבָּתִּים אֲשֶׁר אַתֶּם שָׂם וְרֵאִיתִי אֶת הַדָּם וּפְסַחְתִּי עֲלֵכֶם וְלֹא יְהִי בְּכֶם נֶגֶף לְמִשְׁחִית בְּהֵלְתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (ש"מ' יב:יג). לולי אותו סימן דם על הבתים היה מתקיים גם בישראל "וְתִהְיֶה צַעֲקָה גְדֹלָה בְּמִצְרַיִם כִּי אֵין בַּיִת אֲשֶׁר אֵין שָׂם מֵת" (ש"מ:ל).

וכמו אצל בני ישראל בליל הכאת הבכורות, מאיימת סכנת מוות על משפחת משה במלון, היינו בלילה (אולי כבר בתחום מצרים), וברור שהייתה עלולה להיות שם צעקה גדולה, כי בכל מקרה עמד מישהו למות, **10** לולי הדם שנזרק שם על ידי צפורה **11** בתושייה מדהימה.

דם המילה שזרקה צפורה מחובר עם ליל הכאת הבכורות, גם בשל האיסור על ערל וכן נכר לאכול מקרבן הפסח, שנעשה לראשונה בעת ההבחנה הגורלית בין בני ישראל לבין כל יתר העממים במצרים. אם כך, בזכות אמם נמצאו בני משה

הבן שלא נימול היה בסכנת מוות, ועל כן הוא עשוי להיות גרשם.

9 במקום זה באים במקרא כמה פסוקים שנדלג עליהם פה והם יצוטטו ויידונו בהמשך המאמר (לאחר סימון 3 כוכביות). דרך זו באה להפנות את תשומת לב הקורא למיקומם המיוחד.

10 אולי יותר מאחד! העמימות של הסיפור פותחת פתח להרבה אפשרויות.

11 מכאן שצפורה מתאימה לאמירה של חז"ל: בזכות (או: בשכר) נשים צדקניות נגאלו בני ישראל ממצרים (סוטה יא ע"ב ועוד). ברור שבמעשה זה היא עצמה הופכת לחלק אינטגרלי של עם ישראל.

אותם ממצרים ולא אמר 'אשר בראתי את כל'... אלא שרצה לומר: אחר שהוצאתי אתכם ממצרים מבית עבדים, היא היא סבה מכרחת אתכם לעבדים לי, ושמוכרחים אתם לקבל גזירתי ותורתי בעל כרחכם. רצה הקב"ה לזכות את ישראל, לפיכך לא עלה לרצון לפניו יתברך שיאמרו "מרצון נפשנו הטוב נעשה זאת", רק יהיו עבדים קנויים לו בהכרח.

... נתבאר לך גם כן, כי יתרו לא היה שייך בבחינה זאת, שלא הוציאו ממצרים, ולא תהיה לו קבלת התורה כי אם מרצון עצמו, מה שאין דעתו יתברך נוחה בו כנזכר.

גם מבלי להיכנס לעמקי הגותו של מהר"ל, ברור שהוא רואה ביציאה ממצרים תנאי הכרחי בהפיכת עם ישראל לעמו הנבחר של ה'. ולכן יתרו, שלא היה עבד ולא הוצא ביד חזקה ובזרוע נטויה ממצרים, אינו שייך כלל למעמד מתן תורה, אף אם עמדו רגליו בתחתית הר סיני, ועיניו חזו את המראות הגדולים, ואוזניו שמעו את הקולות המפליאים. מכאן שגם בני משה נמצאים באותו מעמד רוחני, ואינם חלק מהגרעין המהותי של עם ישראל, אלא הם נספחים אליו מבחוץ כזרים.

ברצוני להציע במאמר זה, שמעמדם של בני משה שונה ממעמד יתרו, משום שלהם נעשתה מעין יציאת מצרים פרטית, סמלית אמנם, אך לא פחות משמעותית. הכוונה לאותו מפגש לילי תמוה ונורא, **5** בדרת משה מצרימה עם משפחתו:

וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת אִשְׁתּוֹ וְאֶת בְּנָיו וַיִּרְכָּבֵם עַל הַחֲמֹר וַיָּשֻׁב אֶרְצָה מִצְרַיִם וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת מִטֵּה הָאֵל-לְהִים בְּיָדוֹ. ****6** וַיְהִי בַדֶּרֶךְ בְּמִלּוֹן וַיִּפְגְּשׁוּהוּ ה' וַיִּבְקֹשׁ הַמִּיתוֹ. וַתִּקַּח צַפְרָה צֹר וַתִּכְרַת אֶת עֲרֻלַת בְּנֶה וַתִּגַּע לְרַגְלָיו וַתֹּאמֶר כִּי חָתַן דָּמִים אֶתֶּה לִּי. וַיִּרְף מִמֶּנּוּ אִזְ אֲמַרְהָ חֲתַן דָּמִים לְמוֹלַת (ש"מ' ד:כד-כו).

אין זה חשוב לענייננו על מי ריחפה סכנת המוות באותו מפגש, אם על משה, משום שלא מל את בנו או מסיבה אחרת, אם על אליעזר, הבן הקטן שלא נימול, **7** או אולי על גרשם הבכור שלא נימול. **8**

5 אין ההסבר במאמר זה מנסה לרדת למלוא עומקו של האירוע, אלא להאיר היבט אחד שלו.

6 במקום זה באים במקרא כמה פסוקים שנדלג עליהם כאן, והם יצוטטו ויידונו בהמשך המאמר (לאחר סימון 2 כוכביות). דרך זו באה להפנות את תשומת לב הקורא למיקומם המיוחד.

7 כנאמר בבבלי נדרים לא ע"ב: "תניא, ר' יהושע בן קרחה אומר: גדולה מילה - שכל זכיות שעשה משה רבינו לא עמדו לו כשנתרשל מן המילה... אמר רבי: חס וחלילה שמשה רבינו נתרשל מן המילה, אלא כך אמר: אמול ואצא סכנה היא... אמול ואשהה שלשה ימים, הקב"ה אמר לי "לך שוב מצרים" (ש"מ' ד:ט)! אלא מפני מה נענש משה? מפני שנתעסק במלון תחלה ... רבן שמעון בן גמליאל אומר: לא למשה רבינו בקש שטן להרוג אלא לאותו תינוק".

8 לפי **מכילתא דרבי ישמעאל** יתרו, מסכתא דעמלק פרשה א, ולפי תרגום התורה המיוחס ליונתן, הבן שלא נימול היה גרשם. אמנם בשני המקורות האלה חייו של משה הם העומדים בסכנה, אך לפי דעתו של רבן שמעון בן גמליאל, שנזכר בהערה הקודמת,

מסומנים בסימון הייחודי לעם ישראל, וכמו כל עם ישראל הופרשו גם הם לחיים לאחר שעמדו למות. הפרשנות שהוצעה כאן לסיפור המפגש במלון מתחזקת מכוח המילה המנחה "ויפגשוהו", שתרמוז לכך שכל האירוע המפחיד הזה נועד גם לחבר בין משפחת משה לבין ה', ובכך לחבר אותם לעם ישראל. משמעה העמוק של המילה הזאת מתברר מיד בפסוק הצמוד לפגישה במלון: "ויאמר ה' אל אהרן לך לקראת משה המדבֵר וילך ויפגשוהו בְּהַר הָאֵלֹהִים וישק לו" (שם: כז).

ה"פגישה" בין משה ואהרן היא מעשה של אהבה וחיבור, למרות שיש חשש לקנאה ולתחרות. מרגע הפגישה מתחיל שיתוף פעולה הדוק שמאפשר את הוצאת עם ישראל ממצרים. בדומה לזה, הפגישה של ה' עם בני משפחת משה באה ליצור עםם חיבור לטובה, על אף החזות הקשה והמאיימת, והיא הופכת אותם לחלק בלתי נפרד מיציאת מצרים. בכך הם אף מקדימים את בני ישראל, ביציאה ממוות לחיים בהשגחה מיוחדת של ה' עליהם, ובעשיית מעשה אמוני משמעותי מצדם (בשל גילם, אמם היא העושה את המעשה למענם). בשל הפגישה הזאת, יהיו בני משה ראויים בעתיד להגיע אל הר הא-לוהים, כאהרן עתה לפני היציאה ממצרים, וככל עם ישראל מאוחר יותר, ונשמותיהם תהיינה ראויות ומוכנות להפגמת מעמד הר סיני במלוא ערכו, והנחלתו לכל צאצאיהם לאורך כל הדורות.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף